

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΗΣΟΣ - Π. ΚΑΠΟΛΑ
Σαρρή 14, 10553 Αθήνα
τηλ./φαξ: 210 3250058
email: info@nissos.gr
www.nissos.gr

Διεύθυνση εκδόσεων: Πόλα Καπόλα
Επιστημονική διεύθυνση: Γεράσιμος Κουζέλης

© 2016 Εκδόσεις νήσος

Διόρθωση: Δημοσθένης Παπαδάτος-Αναγνωστόπουλος
Εκτύπωση: Κέντρο Γρήγορης Εκτύπωσης

ISBN: 978-960-589-013-1

Αθηνά Αθανασίου, Μίνα Καραβαντά
Ιωάννα Λαλιώτου, Πηνελόπη Παπαηλία

Αποδομώντας την Αυτοκρατορία Θεωρία και πολιτική της μετααποικιακής κριτικής

Επιμέλεια:
Αθηνά Αθανασίου

νήσος
ΑΘΗΝΑ 2016

- Appadurai, Arjun (2014), *Νεωτερικότητα χωρίς σύνορα*, μτφ. Κώστας Αθανασίου, επιμ. Αθηνά Αθανασίου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Ατσέμπε, Τσινούα (2003), *Τα Πάντα Γίνονται Κομμάτια*, μτφ. Κατερίνα Χαλμούκου, Λιβάνη, Αθήνα.
- Βαρίκα, Ελένη (2000), *Με διαφορετικό πρόσωπο: Φύλο, διαφορά και οικουμενικότητα*, Κατάρτι, Αθήνα.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δήμητρα (1999), *Πολιτισμός και εθνογραφία: Από τον εθνογραφικό ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Γιανγκ, Ρόμπερτ (2007), *Μεταποικιακή θεωρία: Μια ιστορική εισαγωγή*, μτφ. Γιώργος Δεμερτζίδης, Πατάκη, Αθήνα.
- Derrida, Jacques (1990) [1967], *Περί γραμματολογίας*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, Γνώση, Αθήνα.
- Fassin, Didier (2011), «Η ανθρωπιστική δράση ως πολιτική της ζωής», στο *Βιοκοινωνικότητες: Θεωρήσεις στην ανθρωπολογία της υγείας*, επιμ. και εισαγωγή Α. Αθανασίου, μτφ. Μ. Λαλιώτης, Νήσος, Αθήνα.
- Herzfeld, Michael (1998) [1987], *Η ανθρωπολογία μέσα από τον καθρέφτη: Κριτική εθνογραφία της Ελλάδας και της Ευρώπης*, μτφ. Ράνια Αστρινάκη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- (2002), *The Absent Presence: Discourses of Crypto-Colonialism*, *The South Atlantic Quarterly* 101 (4): 899-926.
- Κοβάνη, Ελένη (1986), *Οι εμπειρικές έρευνες στην αγροτική Ελλάδα*, ΕΚΚΕ, Αθήνα.
- Μπουρντιέ, Πιέρ (1999), *Γλώσσα και Συμβολική Εξουσία*, Καρδαμίτσα, Αθήνα.
- Marcus, George (1998), *Τα μετά την κριτική της εθνογραφίας*, στο *Ανθρωπολογική θεωρία και εθνογραφία: Σύγχρονες τάσεις*, επιμ. Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 67-108.
- Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος (2010), «Η εθνογραφική πράξη και τα όριά της: Ο John Campbell σε σχέση με τους συγχρόνους και τους προγόνους του», *Σύγχρονα Θέματα* 110, σ. 44-56.
- Said, Edward (1996) [1977], *Οριενταλισμός*, μτφ. Φώτης Τερζάκης, Νεφέλη, Αθήνα.
- Τοντόροβα, Μαρία (2000) [1997], *Βαλκάνια: Η δυτική φαντασίωση*, μτφ. Ιουλία Κολοβού, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.
- Τσιμπιρίδου, Φωτεινή (επιμ.) (2006), *Μουσουλμάνες της Ανατολής. Αναπαραστάσεις, Πολιτισμικές Σημασίες και Πολιτικές*, Κριτική, Αθήνα.
- Wolf, Eric (2008) [1982], *Η Ευρώπη και οι λαοί χωρίς ιστορία*, μτφ. Μάνος Σπυριδάκης κ.ά., Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

ΙΩΑΝΝΑ ΛΑΛΙΩΤΟΥ

Μετααποικιακή συνθήκη και Ιστορία

Οι διανοητικές, πολιτισμικές και πολιτικές μετατοπίσεις που συνδέονται –αιτιακά και μη– με τη μετααποικιακή συνθήκη είναι τόσο δραστικές και βαθιές, που θα ήταν αδύνατο να αφήσουν ανεπηρέαστους τους τρόπους με τους οποίους οι σύγχρονες κοινωνίες αντιλαμβάνονται, αφηγηματοποιούν, οπτικοποιούν και διαπραγματεύονται το ιστορικό παρελθόν τους. Τόσο η ιστορική συνείδηση όσο και οι ιστοριογραφίες που κατά ένα μέρος την εκφράζουν, αλλά και τη διαμορφώνουν, έχουν τις τελευταίες δεκαετίες μετατοπιστεί μέσα από τις σημασιοδοτήσεις και την κριτική οπτική που συγκροτήθηκε γύρω από τη μετααποικιακή σκέψη και τις ιστορικοπολιτικές συνθήκες της μετααποικιοκρατίας.

Η σχέση μεταξύ Ιστορίας και μετααποικιακής συνθήκης είναι, συνεπώς, πολυεπίπεδη και ακολουθεί την ποικιλότητα των γεωπολιτικών εκφάνσεων της τελευταίας. Τα κείμενα –θεωρητικά και ιστοριογραφικά– που καταγράφουν την ανάπτυξη αυτής της σχέσης είναι πολλά και διαφοροποιούνται ως προς την έμφαση, αλλά και τη θεωρητικοπολιτική αφορμή τους. Μια προσπάθεια συνοπτικής παρουσίασής τους, πέρα από ανιαρή, είναι επίσης και αδόκιμη, καθώς θα κατέφευγε αναγκαστικά σε μια μορφή κανονικοποίησης της μετααποικιακής ιστοριογραφίας, που θα πρόδιδε τελικά τις θεωρητικές δεσμεύσεις της ίδιας της μετααποικιακής κριτικής.

Η μετααποικιακή οπτική της ιστορικότητας αναπτύχθηκε στο εσωτερικό συγκεκριμένων πεδίων της κριτικής σκέψης που την αφορούσαν. Πρόκειται για πεδία που διαμορφώθηκαν πάνω σε

έναν σχετικά συνεκτικό άξονα – την ενεργοποίηση του ενδιαφέροντος για ζητήματα σχετικά με τους μηχανισμούς παραγωγής της γνώσης και ανάδυσης νέων τρόπων για την κατανόηση και την ιστορική ιχνηλασία του εαυτού και της υποκειμενικότητας.

Υπεξουσιότητα: Η ομάδα των Subaltern Studies

Ένα σημαντικό πεδίο όπου αναπτύχθηκε η σχέση μεταξύ ιστοριογραφίας και μετααποικιακής συνθήκης ήταν η μαρξιστική και εθνικοαπελευθερωτική κριτική που ασκήθηκε στην αποικιοκρατία και τις ηγεμονικές μητροπολιτικές κατανοήσεις της ιστορικής εξέλιξης στην Ινδία, από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα. Η δημιουργία, το 1982, της ομάδας μελέτης της υπεξουσιότητας (*Subaltern Studies: Writings on Indian History and Society*), καθώς και η παρέμβαση αυτής της ομάδας στην ιστοριογραφία της Νότιας Ασίας, αποτέλεσαν κομβική στιγμή στην εξέλιξη της μετααποικιακής ιστοριογραφίας.¹

Η συγκρότηση και η διαμόρφωση της ομάδας σχετίζονται απόλυτα με την τότε πολιτική συγκυρία και την περιρρέουσα διανοητική ατμόσφαιρα στην Ινδία από τη δεκαετία του 1970 και μετά. Πιο συγκεκριμένα, η εθνική πολιτική ενάντια στις εξαρτήσεις από τη βρετανική μητρόπολη και, παράλληλα, η εμπέδωση κοινωνικών και πολιτικών ανισοτήτων, οδήγησαν στην ανάδυση έντονων ιδεολογικών συγκρούσεων και αναμετρήσεων, το διακύβευμα των οποίων ήταν ανασημασιοδότηση της έννοιας του έθνους και η ανάδειξη των πολιτικών προεκτάσεων αυτής της εθνοποιητικής διαδικασίας. Η ιδεολογική αυτή αντιπαράθεση έθεσε σε αμφισβήτηση την άποψη ότι το κράτος έχει το μοναδικό και αποκλειστικό δικαίωμα εκπροσώπησης του έθνους και του λαού, δημιουργώντας έτσι ένα πεδίο πρόσφορο για την καλλιέργεια πολλαπλών –και συχνά συγκρουσιακών– εννοιολογήσεων του εθνικού. Στο επίκεντρο της εν λόγω αντιπαράθεσης βρέθηκαν τα ιδεολογικά σχήματα του εκσυγχρονισμού και της ανάπτυξης.

Η κριτική που άσκησαν οι ιστορικοί της ομάδας των *subaltern studies* (στο εξής: *SSG*) αφορούσε το ρόλο των καταπιεσμένων κοινωνικών ομάδων στη διαμόρφωση της εθνικής Ιστορίας της Ινδίας, αλλά και τις σχετικές αποσιωπήσεις τόσο της εθνικιστικής όσο και της μαρξιστικής εθνικής ιστοριογραφίας. Η έμφαση στη μελέτη της βιωμένης εμπειρίας των υπεξούσιων ομάδων έφερε στο προσκήνιο θεματικές που ακόμα και οι μαρξιστικές προσεγγίσεις είχαν παραγνωρίσει (π.χ. το ρόλο της θρησκευτικότητας στις αγροτικές εξεγέρσεις) ή είχαν θεωρήσει απλά προεθνικά ή προεπαναστατικά κατάλοιπα.²

Το κεντρικό πρόταγμα και το ζητούμενο της *SSG* ήταν μια ιστοριογραφία που να επιτρέπει τη θέαση της υπεξούσιας υποκειμενικότητας. Ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον χαρακτηριστικό της αρχικής ομάδας ήταν ότι περιελάμβανε μελετητές από τη Νότια Ασία, την Ινδία, αλλά επίσης τη Βρετανία και την Αυστραλία.³ Έτσι, η προσέγγιση που σταδιακά διαμορφώθηκε κατέδειξε εξ αρχής την τάση η ιστοριογραφική θεώρηση να υπερβεί τα εθνικά όρια και να προσεγγίσει τη βιωμένη εμπειρία των υπεξούσιων ομάδων και υποκειμενικότητων του παρελθόντος. Η διεθνικότητα της ιστοριογραφικής ματιάς αφορούσε βέβαια τα πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά, πολιτισμικά δεδομένα που είχε διαμορφώσει η μακραίωνη Ιστορία της αποικιοκρατίας, αποτυπώνοντας έτσι τη μετααποικιακή ιστορική συνθήκη της περιόδου.

Σημαντικό ρόλο στα πρώτα βήματα της *SSG* έπαιξε ο ιστορικός Ραναχίτ Γκούχα [*Ranajit Guha*], ο οποίος επιμελήθηκε τους πρώτους τόμους που εξέδωσε η ομάδα. Το έργο του Γκούχα αφορούσε την Ιστορία της ιδιοκτησίας και των αγροτικών εξεγέρσεων. Στόχος των πρώτων εκείνων τόμων ήταν η ανάσυρση του υποκειμένου της επανάστασης μέσα από το λόγο των ελίτ, των προνομιούχων τάξεων. Σκοπός των μελετών ήταν να αναδειχθούν οι ποικίλες πτυχές της ζωής των υπεξούσιων τάξεων, αλλά και η μερικότητα της ιστορικής γνώσης που παράγουν οι ελίτ. Ο όρος «υπεξούσιος» προέρχεται, βέβαια, από το εννοιολογικό λεξιλόγιο του Γκράμσι. Η χρήση αυτή της βασικής γκραμσιανής έννοιας αφενός

εξυπηρετούσε την έμφαση στο ρόλο της υποκειμενικότητας στην Ιστορία και, αφετέρου, αναδείκνυε τη σχέση της SSG με τους ευρύτερους ιστοριογραφικούς αναπροσανατολισμούς της διεθνούς ιστοριογραφίας.

Το πρόταγμα να ξαναϊδωθεί η Ιστορία από «τα κάτω», δηλαδή να τεθεί στο επίκεντρο η βιωμένη εμπειρία των υπεξούσιων ομάδων, αποτελεί ένα γενικότερο ρεύμα στη διεθνή ιστοριογραφία από τη δεκαετία του 1970 και μετά. Από αυτή δε τη σκοπιά, βρίσκεται σε αρμονία με αντίστοιχες εξελίξεις και στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία κατά τις δεκαετίες 1970 και 1980. Η ιστοριογραφική θεώρηση που προέταξε την ανάγκη να μελετηθούν οι εμπειρίες των κατώτερων κοινωνικών τάξεων αναπτύχθηκε μέσα σε ένα πλαίσιο ανασκευής των εθνικών ιστοριογραφιών και, σε μεγάλο βαθμό, αποτέλεσε προϋπόθεση για την αναλυτική, μεθοδολογική και εννοιολογική αποδόμηση της έννοιας του έθνους. Από την πλευρά των μετααποικιακών σπουδών, χαρακτηριστική ήταν εδώ η συμβολή μελετητών όπως ο Πάρθα Τσάτερτζι [Partha Chatterjee]. Στο βιβλίο του *Nationalist Thought and the Colonial World*⁴ (1986), ο Τσάτερτζι άσκησε κριτική στα ιστοριογραφικά δεδομένα του ινδικού εθνικισμού, επαναπροσεγγίζοντας τον πόλεμο για την Ινδική Ανεξαρτησία (1947) ως αποτέλεσμα μιας επανάστασης, μέσω της οποίας εκφράστηκε ο δυναμισμός των ευρύτερων και κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων της χώρας. Σε αυτή τη μελέτη, ο ίδιος εντόπισε μια διάσταση ανάμεσα στην τάση των προνομιούχων τάξεων να παρουσιάσουν τους εαυτούς τους ως εκφραστές του όλου έθνους, από τη μια πλευρά, και στις μορφές συλλογικότητας που αναπτύσσονται, από την άλλη, στο πλαίσιο της κουλτούρας και των πολιτικών παραδόσεων των υπεξούσιων. Η προβληματική αυτή αναπτύχθηκε μερικά χρόνια αργότερα και στο βιβλίο *The Nation and Its Fragments* (1993), όπου αναδείχθηκε το έθνος ως ένα πολιτισμικό πεδίο, στο εσωτερικό του οποίου διεξάγονται πολιτικές αντιπαραθέσεις γύρω από τη σημασιοδότηση του συλλογικού.⁵

Η πάλη μεταξύ προνομιούχων και υπεξούσιων υποκειμενικότητων με επίδικο τον ορισμό της συλλογικότητας παραμένει στο

επίκεντρο της ιστοριογραφικής οπτικής που διαμορφώθηκε μέσα από την SSG. Η ιστορική ανάλυση αυτής της αντιπαράθεσης στόχευε σε μεγάλο βαθμό σε κειμενικές αναλύσεις και στην προσπάθεια να αναδειχθεί η ταυτόχρονη παρουσία και απουσία της υπεξούσιας υποκειμενικότητας στο εσωτερικό κυρίαρχων λόγων και επίσημων κειμένων που εξέφραζαν την ηγεμονία των ελίτ. Από αυτή την άποψη, οι μελέτες της SSG συνέβαλαν στη σύλληψη της υπεξουσιότητας ως μιας μορφής ρευστής, δυναμικής και μαχόμενης υποκειμενικότητας. Αυτή η εννοιολόγηση αποτέλεσε σταθερά στο πλαίσιο της μετααποικιακής κριτικής στις δεκαετίες που θα ακολουθούσαν.

Μετααποικιακή κριτική και ιστοριογραφική αποδόμηση: Η «φωνή» της υποκειμενικότητας

Η εισαγωγή της μετααποικιακής οπτικής στη θέαση του παρελθόντος δεν αφορούσε όμως μόνο τον εμπλουτισμό των θεματικών που απασχολούσαν την ιστορική έρευνα (π.χ. τη στροφή στη μελέτη των ιστοριών των μη προνομιούχων ομάδων): επέφερε, επίσης, σημαντικές μεθοδολογικές μετατοπίσεις, οι οποίες αφορούσαν τόσο το υποκείμενο όσο και το αντικείμενο των ιστοριογραφικών πρακτικών.

Στο κείμενό της «Subaltern Studies: Deconstructing Historiography», η Γκαγιάτρι Τσακραβόρτυ Σπίβακ υποστηρίζει ότι η μεγάλη συμβολή της SSG ήταν η πρόταση για μια νέα θεωρία ιστορικού μετασχηματισμού που αντιπαράτεθηκε στα κυρίαρχα μέχρι τότε αφηγήματα για τη μετάβαση της Ινδίας από τη φεουδάρχια στον καπιταλισμό.⁶ Σύμφωνα με το νέο ερμηνευτικό πλαίσιο, η αλλαγή από το ένα σύστημα στο άλλο, που συμπίπτει χρονικά με την περίοδο της αποικιοκρατίας, ερμηνεύτηκε ως μια σταθερή διαδικασία πολιτικοποίησης των αποικιοκρατούμενων. Υποστηρίχθηκε ότι αυτή η πολιτικοποίηση πραγματοποιήθηκε μέσα από συνθήκες σύγκρουσης –και όχι απλής μετάβασης– σε πολλαπλά μέτωπα και επί-

πεδα, που σε μεγάλο βαθμό υπερβαίνουν το δίπολο αποικιοκράτες-αποικιοκρατούμενοι. Για τα μέλη της SSG, η εθνική ανεξαρτησία δεν ήταν το αποτέλεσμα της πολιτικής συγκρότησης και αφύπνισης των κοινωνικών ελίτ, αλλά πιο πολύπλοκων, συγκρουσιακών και εξεγερσιακών διαδικασιών, που αφορούσαν όλα τα επίπεδα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης της Ινδίας. Φέρνοντας στο προσκήνιο της ανάλυσης το θέμα της συγκρουσιακής πολιτικοποίησης, οι μελετητές έθεσαν αναγκαστικά και ζητήματα που αφορούσαν τη συνειδησιακή συγκρότηση των αποικιοκρατούμενων.

Η μονοφωνία της επίσημης εθνικής ιστοριογραφίας, που αποτελούσε έκφραση των αντιλήψεων και των θεωρήσεων των προνομιούχων τάξεων της ινδικής κοινωνίας, αποτέλεσε κεντρικό στόχο της κριτικής που άσκησαν τα μέλη της SSG. Οι μελετητές της ομάδας ανέδειξαν την πολυμορφία των εκφάνσεων του εθνικού, εστιάζοντας στη μελέτη εξεγερσιακών πρακτικών και συμβάντων που δεν εντάχθηκαν στο εθνικοαπελευθερωτικό πρόταγμα των κοινωνικών, πολιτικών και πνευματικών ελίτ. Η ανάπτυξη αυτής της κριτικής άνοιξε τον δρόμο για την περαιτέρω εμβάθυνση αποδομητικών μεθοδολογιών στην ιστοριογραφία. Η συνάντηση ιστοριογραφίας και αποδόμησης στο πλαίσιο των Μετααποικιακών Σπουδών πραγματοποιήθηκε στο πεδίο μελέτης της αποικιακής και μετααποικιακής εθνικής Ιστορίας της Νότιας Ασίας, και αφορούσε σε μεγάλο βαθμό ζητήματα συνείδησης, μονο/πολυφωνικότητας και τοποθέτησης του ιστορούμενου υποκειμένου – συμπεριλαμβανομένων, εδώ, τόσο των ιστορικών όσο και των υποκειμένων της ιστορικής δράσης. Όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί η Σπίβακ, το μεγαλύτερο δώρο της αποδόμησης είναι η αμφισβήτηση της απόλυτης εξουσίας του υποκειμένου που ερευνά (της ιστορικού), χωρίς όμως την παράλληλη αποδυνάμωση ή παράλυσή του.⁷ Πραγματικά, η συνάντηση αποδόμησης και ιστοριογραφίας στο πλαίσιο των Μετααποικιακών Σπουδών οδήγησε μάλλον σε μια αναλυτική, αλλά και ερμηνευτική αναβάθμιση του ρόλου της υποκειμενικότητας στην κατανόηση του παρελθόντος.

Η σύνδεση αποδόμησης και ιστοριογραφίας μέσω της μετααποικιακής μελέτης της Ιστορίας της αποικιοκρατίας εντάσσεται, βέβαια, σε ευρύτερες συζητήσεις και εξελίξεις της φιλοσοφικής και επιστημολογικής κριτικής που αναπτύχθηκε από τη δεκαετία του 1980 και στον ευρωπαϊκό χώρο, και στόχευσε στην αποσταθεροποίηση των αξιωματικών βεβαιοτήτων του ανθρωπισμού. Στο πεδίο της μετααποικιακής σκέψης, η κριτική ασκείται με τη ματιά στραμμένη προς τις μορφές συνείδησης και αντίληψης των υπεξούσιων κοινωνικών τάξεων, και αφορά τη θέση τους στο πλαίσιο των σχέσεων εξουσίας που υποστηρίζουν τις πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές δομές της αποικιοκρατίας.

Αν οι Μετααποικιακές Σπουδές εστίασαν κυρίως στην ανάλυση και στη θεωρητική εμβάθυνση των τρόπων συγκρότησης της υποκειμενικότητας σε συνθήκες συγκρουσιακές, όπως εκείνες που διαμόρφωσε η αποικιοκρατία, η ιστοριογραφία της Νότιας Ασίας αποτέλεσε το προνομιακό πεδίο διαμόρφωσης και σφυρηλάτησης των εννοιακών εργαλείων της μετααποικιακής ανάλυσης. Στο περίφημο άρθρο της «Can the Subaltern Speak?», η Σπίβακ αναστοχάζεται τις ιστοριογραφικές συντεταγμένες της υπεξούσιας υποκειμενικότητας και ανιχνεύει τις υποκειμενοποιητικές διαδικασίες (subject-effect). Μελετώντας το έργο της SSG, η ίδια υποστηρίζει ότι, στο πλαίσιο της προσέγγισης της ομάδας, το υπεξούσιο υποκείμενο παρουσιάζεται ως δημιουργημένο-αποτέλεσμα των ενεργειών των κοινωνικών ελίτ. Πρόκειται, υποστηρίζει, για τη «στρατηγική υιοθέτηση μιας θετικιστικής ουσιοκρατίας»:⁸ το υπεξούσιο υποκείμενο καθίσταται κεντρικό υποκείμενο της Ιστορίας, ενώ παράλληλα, το ίδιο παραμένει προϊόν της εμπλοκής του σε άνισες σχέσεις εξουσίας με τα ηγεμονικά δρώντα υποκείμενα της αποικιοκρατίας.

Η κριτική ανάλυση της Σπίβακ στο «Can the Subaltern Speak?» δημιουργεί περιθώρια δημιουργικής αποδόμησης αυτής της προσέγγισης στη διαδικασία υποκειμενοποίησης.⁹ Η ίδια υπογραμμίζει ότι η δυτική αφήγηση της σύγχρονης Ιστορίας κατέστη κανονιστική τοποθετώντας το δυτικό υποκείμενο ως τον πρωταγωνιστή της

Ιστορίας. Η κανονικοποίηση της αντίληψής μας για το παρελθόν βασίστηκε σε μηχανισμούς αποσιώπησης ή βίαιου επιστημικού αφανισμού κάθε μορφής επίσημης μνήμης που αφορούσε τη δράση και το γνωστικό σύμπαν των αποικιοκρατούμενων. Προτείνεται, λοιπόν, εδώ μια επέκταση της γενεαλογικής προσέγγισης του Φουκώ από την Ευρώπη στο αποικιακό περιβάλλον. Υποστηρίζεται δηλαδή ότι, παράλληλα με την εδραίωση, στα τέλη του 18ου αιώνα, επιστημονικών λόγων και νεωτερικών μορφών γνώσης στον ευρωπαϊκό χώρο, αναπτύχθηκε μια αντίστοιχη διαδικασία και στις αποικίες, που μάλιστα περιελάμβανε την προσπάθεια βίαιης εξολόθρευσης των προαποικιακών καθεστώτων αλήθειας.

Το αποτέλεσμα αυτών των διαδικασιών ήταν η συγκρότηση των νέων αποικιακών καθεστώτων αλήθειας και των κυρίαρχων επιστημονικών λόγων και πειθαρχιών, μέσω των οποίων το παρελθόν ειδώθηκε από αποικιοκρατική σκοπιά. Μέσα από αυτά τα καθεστώτα αλήθειας, το υπεξούσιο υποκείμενο αναπαρίσταται, αλλά και εκπροσωπείται, ως προϊόν των αποικιοκρατικών συσχετισμών δυνάμεων. Σε αυτό το πλαίσιο, η υποκειμενικότητα των υπεξουσίων της αποικιοκρατίας δεν μπορεί να εκφραστεί και παραμένει βουβή. Πρόκειται για ένα είδος επισφαλούς υποκειμενικότητας, που από την πλευρά της μετααποικιακής ανάλυσης θεωρείται κύριο δρων υποκείμενο της Ιστορίας – η δράση και η φωνή του, όμως, παραμένουν βουβές. Μπορεί ο/η ιστορικός να αποτελέσει τον παραλήπτη του μηνύματος και να «ακούσει» τη φωνή της υπεξουσίας υποκειμενικότητας; Αυτό είναι ένα ερώτημα που τίθεται ευθέως από τη Σπίβακ. Μπορεί το υπεξούσιο υποκείμενο να «ακουστεί» στο πλαίσιο της ιστοριογραφικής μελέτης, όχι ως αντιπαρατιθέμενη πραγματικότητα (counterpossibility), αλλά ως δρων υποκείμενο της κεντρικής ιστορικής σκηνής; Σε αυτό το ερώτημα προσπάθησε να απαντήσει πλήθος μελετών που ακολούθησαν και συγκρότησαν τον ιστοριογραφικό πυλώνα των Μετααποικιακών Σπουδών.

Η μετααποικιακή ανάλυση της υπεξουσίας υποκειμενικότητας θέτει την ιστοριογραφική διαδικασία στο επίκεντρο της κατανόησης της μετααποικιακής συνθήκης. Ποιο είναι, όμως, το είδος και

η μορφή της ιστοριογραφίας που διαμορφώθηκε στο νέο αυτό πεδίο μελέτης; Η Σπίβακ υποστηρίζει ότι πρόκειται για μια αναδίφηση σε ένα σύνθετο και πολυφωνικό παρελθόν, που προϋποθέτει την ανάπτυξη γενεαλογικών προσεγγίσεων ηγεμονικών λόγων, οι οποίοι δυνητικά αποσιωπούν βίαια την υπεξούσια υποκειμενικότητα. Η μετααποικιακή ιστοριογραφία διαμόρφωσε μια έντονη αποδομητική ροπή, η οποία καθόρισε τον πυρήνα τόσο των θεματικών όσο και των μεθοδολογικών επιλογών των ιστορικών, ανεξάρτητα από το χωρικό ή χρονικό εντοπισμό των μελετών τους. Η αποδομητική αυτή ροπή ενθάρρυνε τη διερεύνηση των ιστορικών αποσιωπήσεων που είχαν αποτελέσει προϋπόθεση για τη συγκρότηση των βασικών κανονιστικών σχημάτων, μέσω των οποίων οι ιστορικοί παραδοσιακά κατανοούν τους ανθρώπους και τις κοινωνίες του παρελθόντος. Η αποδόμηση των κανονιστικών προσεγγίσεων οδήγησε σε αυτό που συχνά ονομάστηκε *ιστορία των περιθωρίων*: αποικιοκρατούμενων, γυναικών, μη λευκών, «Τρίτου Κόσμου», ομοφυλόφιλων, εργατών κ.τ.λ. Θα ήταν λάθος, ωστόσο, να θεωρήσουμε ότι η εμπέδωση της μετααποικιακής θεωρίας οδήγησε σε έναν αθροιστικό εμπλουτισμό της υφιστάμενης κανονιστικής Ιστορίας, αφού το πρόταγμα αφορά τελικά τη ριζική αναδόμηση του όλου ιστορικού αφηγήματος.¹⁰

Φύλο, γυναίκες και μετααποικιακή συνθήκη

Στην καρδιά του αποδομητικού εγχειρήματος βρέθηκαν οι μετααποικιακές μελέτες της Ιστορίας των έμφυλων σχέσεων και των γυναικών. Το πολιτικό και διανοητικό υπόβαθρο αυτής της ιστοριογραφικής παράδοσης εντοπίζεται στην κριτική που ασκήθηκε κυρίως από μη δυτικές (αλλά και ορισμένες δυτικές) φεμινίστριες στη διαπλοκή μεταξύ μητροπολιτικού φεμινισμού και ιμπεριαλισμού. Η κριτική αυτή ανέδειξε τις έμφυλες διαστάσεις της ιεραρχικής θέωσης του κόσμου στο πλαίσιο της αποικιοκρατίας και επέτρεψε τη θέαση των ποικίλων μεθόδων κατασκευής της «γυναίκας του

Τρίτου Κόσμου» στο πλαίσιο φεμινιστικών και μη θεωρήσεων και πολιτικών. Η ιστορική μελέτη του φύλου στο πλαίσιο της αποικιοκρατίας έδειξε πως η ιδεολογικοπολιτική ανάγκη να θεωρηθεί η γυναίκα του Τρίτου Κόσμου –ή η μη λευκή γυναίκα των μητροπόλεων– ένα οικουμενικά ταυτοποιήσιμο περιθώριο, υπηρετήθηκε από ποικίλες πρακτικές φυσικής, συμβολικής και επιστημικής βίας εναντίον των γυναικών.¹¹

Η ιστοριογραφική ανάδειξη αυτών των ζητημάτων πραγματοποιήθηκε μέσα από τη διερεύνηση των έμφυλων προσδιορισμών των μετααποικιακών εθνικών ιδεολογιών, καταδεικνύοντας ότι το «γυναικείο ζήτημα» αποτέλεσε συχνά ένα αγκάθι στα νεωτερικά αφηγήματα περί εθνικής προόδου και ολοκλήρωσης. Στο πλαίσιο της μετααποικιακής ιστοριογραφίας του φύλου μελετήθηκαν οι έμφυλες διαστάσεις της διάκρισης μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου βίου, παράδοσης και νεωτερικότητας, υστέρησης και προόδου, στα μετααποικιακά εθνικά συμφραζόμενα. Εδώ, η ιστορική έρευνα «συνομίλησε» με τις σύγχρονες πολιτικές αντιπαραθέσεις που αφορούν το ζήτημα της «μαντίλας», και γενικότερα, το ρόλο που παίζει η σχέση «γυναίκας» και Ισλάμ στη συγκρότηση των νεοαποικιακών ιμπεριαλιστικών προταγμάτων που προσδιόρισαν τη σχέση μεταξύ Δύσης και κόσμου κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες.¹² Η γενικευμένη θυματοποίηση των μη δυτικών γυναικών, και ιδιαίτερα των μουσουλμάνων, αποτέλεσε ένα ιδεολογικό όπλο που χρησιμοποιήθηκε για να νομιμοποιηθούν πολιτικά οι βιαιότερες απόπειρες κυριάρχησης της Δύσης στη Μέση Ανατολή. Στο όνομα της διάσωσης των γυναικών από το Ισλάμ διεξήχθησαν πόλεμοι, στηρίχθηκαν στρατιωτικοί μηχανισμοί, λειτούργησαν στρατόπεδα κράτησης και βασανισμού των αντιφρονούντων. Σε αυτό το πολιτικό πλαίσιο, η ιστορική έρευνα κατέδειξε ότι η διαπλοκή μεταξύ αποικιοκρατίας και γυναικείου ζητήματος εδράζεται ιστορικά στο ιδεολογικό πρόταγμα της «εκπολιτιστικής αποστολής» του δυτικού ανθρώπου. Ήδη από τους πρώτους αιώνες επέκτασης των Ευρωπαίων στον υπόλοιπο κόσμο, η αποικιοκρατία νομιμοποιήθηκε πολιτικά μέσα από ιδεολογήματα που παρουσίαζαν την κατάκτηση

των μη ευρωπαϊκών εδαφών και λαών ως μέσο ένταξής τους στο άρμα της προόδου, φορέας της οποίας ήταν πάντα ο λευκός άντρας. Στο πλαίσιο αυτής της αποστολής, η αποικιοκρατούμενη γυναίκα θυματοποιήθηκε και παρουσιάστηκε ως είδος που ο δυτικός πολιτισμός οφείλει να διασώσει από τη βαρβαρότητα των μη δυτικών αντρών και πολιτισμών. Κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες, η νομιμοποιητική αυτή γραμμή ανέκαμψε δυναμικά στο δυτικό κόσμο, τόσο μέσα από τη συζήτηση για τη μαντίλα, όσο και διά της προβολής του «δικαίου» των δυτικών «ανθρωπιστικών» πολέμων στο Ιράκ και το Αφγανιστάν.¹³

Η «εκπολιτιστική αποστολή» του δυτικού ανθρώπου αποτέλεσε αντικείμενο κριτικής και αποσταθεροποιήθηκε από σειρά ιστορικών μελετών που αφορούσαν τις γυναίκες στο Ισλάμ, αλλά και από έθιμα όπως το σάτι στην Ινδία. Αναδείχθηκε, έτσι, τόσο ο πολυδιάστατος χαρακτήρας των έμφυλων σχέσεων και παραδόσεων σε μη δυτικές κουλτούρες και ιστορίες, όσο και οι ιδεολογικές χρήσεις κατασκευασμένων εικόνων της μουσουλμάνας γυναίκας ως θύματος στο πλαίσιο των πρακτικών κυριαρχίας και ηγεμόνευσης από την πλευρά της Δύσης, συμπεριλαμβανομένων των δυτικών φεμινισμών. Παράλληλα, αποδομήθηκε η έννοια της παγκόσμιας αδελφότητας των γυναικών, τονίστηκαν οι εσωτερικές διαφοροποιήσεις των μετααποικιακών φεμινισμών, αλλά και η συμμετοχή των δυτικών γυναικών-φεμινιστριών στις πρακτικές και τις πολιτικές της αποικιοκρατίας.¹⁴ Προχωρώντας ακόμα παραπέρα, ερευνήτριες έδειξαν πως οι βικτωριανές αντιλήψεις περί οικιακότητας, γυναικείας υποκειμενικότητας και έμφυλων ρόλων αποτέλεσαν τον κορμό της αποικιακής ιδεολογίας, και ότι με βάση αυτές επιχειρήθηκε να γαλουχηθούν και να αναμορφωθούν οι αποικιοκρατούμενες κοινωνίες. Αυτές οι μελέτες, λοιπόν, έδειξαν πως το φύλο κατέστη κεντρική κατηγορία στη διαμόρφωση της αποικιοκρατικής πολιτικής, ιδεολογίας και πρακτικής.¹⁵

Ο φεμινισμός, ως πολιτικός λόγος και πράξη, προβληματοποίησε από τα πρώτα στάδιά του τις διακρίσεις μεταξύ της παγκόσμιας και της εθνικής διάστασης του κοινωνικού, της νεωτερικό-

τητας και της παράδοσης, του δημόσιου και του ιδιωτικού βίου. Η διεθνοποίηση που χαρακτήρισε το γυναικείο ζήτημα και το γυναικείο κίνημα, ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα, έφερε στην επιφάνεια τις αντιφάσεις και τις εσωτερικές εντάσεις των ιδεολογημάτων της φιλελεύθερης δυτικής οικουμενικότητας. Οι εντάσεις αυτές αποτυπώθηκαν στην ποικιλομορφία των –συχνά αντιπαρατιθέμενων– λόγων που αναπτύχθηκαν για να οριστεί τόσο η «γυναίκα» όσο και οι συνοδευτικοί επιθετικοί προσδιορισμοί (μαύρη, λευκή, τριτοκοσμική, ομοφυλόφιλη, φτωχή, αστή κ.τ.λ.) ως κοινωνικές, πολιτικές και ιστορικές κατηγορίες. Η ιστορικοποίηση του φύλου στο πλαίσιο των μετααποικιακών μελετών έφερε δυναμικά στο προσκήνιο την προβληματική της οικουμενικότητας, αποσταθεροποιώντας την πολιτική της νομιμοποίηση και ισχύ.¹⁶ Πρόκειται για μια δημιουργικά αποδομητική προσέγγιση που αφήνει τελικά ανοιχτό το ερώτημα για τη δυνατότητα αναγνώρισης ριζικών μορφών ετερότητας που συνυπάρχουν πολιτικά χωρίς να καθυποτάσσονται στις κυρίαρχες ετεροκανονικότητες της συγχρονίας. Το ερώτημα στο οποίο καταλήγει αυτή η προσέγγιση αφορά τελικά τις ίδιες τις πρακτικές, τις δυνατότητες και τα όρια των δημοκρατικών πολιτικών θεσμών, σε συνθήκες όπου η δημοκρατία καλείται να πραγματώσει την ισότιμη συνύπαρξη ριζικά ετερότροπων υποκειμενικότητων.¹⁷

Η κριτική του ευρωκεντρισμού

Η μετααποικιακή θεωρία έχει ασκήσει μεγάλη επίδραση στη μελέτη της ευρωπαϊκής ιστοριογραφίας, καλλιεργώντας μια διεισδυτική κριτική στην ευρωκεντρική προσέγγιση τόσο του ευρωπαϊκού όσο και του παγκόσμιου προϊόντος.

Μια σημαντική στιγμή στο εγχείρημα της αποδόμησης του ευρωκεντρισμού της ιστοριογραφίας ήταν η δημοσίευση του βιβλίου του Ντιπές Τσακραμπάρτι [Dipesh Chakrabarty] *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference* (2000),¹⁸ το

οποίο πρότεινε την «περιφερειοποίηση» της Ευρώπης: να κατανοήσουμε, δηλαδή, τόσο τον ευρωπαϊκό χώρο όσο και την ευρωπαϊκότητα, όχι ως το κέντρο, αλλά ως μία –μεταξύ άλλων– περιοχή της παγκοσμιοτητας. Το εγχείρημα αυτό προϋποθέτει, βέβαια, την έμφαση στη μελέτη της αλληλεπίδρασης της Ευρώπης με άλλες γεωπολιτισμικές περιοχές. Έτσι, η περιφερειοποίηση της Ευρώπης δεν αποτελεί προσπάθεια να αμφισβητηθεί η σπουδαιότητα των ιστορικών εξελίξεων στον ευρωπαϊκό χώρο. Αντίθετα, η τάση εδώ είναι να αναδειχθεί η σημασία της Ευρώπης στη διαμόρφωση των εξελίξεων –μέσω σχέσεων ηγεμονίας και καθυπόταξης, αλληλεπίδρασης και αλληλεξάρτησης, αντίστασης και πολεμικότητας– σε ποικίλα μέρη του πλανήτη. Η τάση αυτή έδωσε προτεραιότητα στη μελέτη ιστορικών φαινομένων και διαδικασιών σε συγκριτικό πλαίσιο, ανέδειξε διεθνικές προσεγγίσεις της ιστορικότητας των πολιτικών δομών, αλλά και των πολιτισμικών μορφωμάτων, και έφερε στο προσκήνιο της ερευνητικής ενασχόλησης τη μελέτη της ιστορικής ιδιαιτερότητας από υπερτοπική και πλανητική οπτική.

Ο Τσακραμπάρτι ανέδειξε στο βιβλίο του το γεγονός ότι ένα μεγάλο μέρος της ευρωπαϊκής ιστοριογραφίας παρέμενε προκλητικά σιωπηλό ως προς αυτή τη σημαντική παράμετρο και έτεινε να προσεγγίσει τις ευρωπαϊκές ιστορικές διαδικασίες ως κατά κύριο λόγο αυτόχθονες στον ευρωπαϊκό χώρο. Ο ίδιος θεωρεί ότι η εξάρτηση των ευρωπαϊκών ιστορικών εξελίξεων από την Ιστορία της ευρωπαϊκής επέκτασης και ηγεμονίας στον υπόλοιπο κόσμο είναι μια διάσταση που έχουν παραγνωρίσει οι Ευρωπαίοι ιστορικοί. Αυτές οι σιωπές και οι παραγνωρίσεις της ευρωπαϊκής ιστοριογραφίας συνιστούν, κατά τον Τσακραμπάρτι, τον πυρήνα του ευρωκεντρισμού της Ιστορίας των νεότερων χρόνων.

Η ανάδειξη της υπερτοπικότητας της ευρωπαϊκής Ιστορίας και των πλανητικών αλληλεξαρτήσεων που χαρακτηρίζουν ακόμα και τις πιο «τοπικές», φαινομενικά, διαδικασίες αποτέλεσε κύρια δίοδο εισόδου της μετααποικιακής κριτικής στην ιστοριογραφία. Η αποδόμηση του ευρωκεντρισμού, τόσο του ευρωπαϊκού όσο και των επιμέρους ευρωπαϊκών εθνικών ιστοριογραφιών (βρετανικής, γαλ-

λικής, γερμανικής κ.τ.λ.), έφερε στο προσκήνιο νέες θεματικές ιστορικής έρευνας. Αυτές οι νέες θεματικές αφορούσαν κυρίως τη μελέτη ποικίλων μορφών αλληλεπίδρασης μεταξύ ευρωπαϊκού και μη χώρου: εμπόριο, μετακινήσεις πληθυσμών, μετανάστευση, δουλεία, εκπαίδευση, πολιτισμικές επιδράσεις, διανοητικά ρεύματα και ανταλλαγές, πόλεμος, επαναστάσεις και εξεγέρσεις κ.τ.λ. Η κύρια, όμως, επίδραση που άσκησε η μετααποικιακή κριτική στην αποδόμηση της ευρωπαϊκής ιστοριογραφίας ήταν η ανάπτυξη ενός συνολικότερου αναστοχασμού γύρω από τις βασικές έννοιες που αποτελούν τον κορμό της ιστορικής ερμηνείας.

Κοσμοπολιτισμός και διασπορά

Όπως έχει ήδη φανεί, η μετααποικιακή κριτική σκέψη ανέπτυξε μια ιδιαίτερη σχέση με την ιστορική μελέτη, γραφή και ερμηνεία. Πρόκειται, εξάλλου, για μια οπτική κατανόησης του κόσμου που διαμορφώθηκε σε βάθος χρόνου και υπό την πίεση ισχυρών ιστορικών εμπειριών που βαραίνουν στη διαμόρφωση της συνείδησης αλλά και της πολιτικής οπτικής των μελετητών. Οι κριτικές προσεγγίσεις στην αποικιοκρατία εμφανίζονται ήδη από τον 19ο αιώνα και αναπτύσσονται δυναμικά από τις αρχές του 20ού, τόσο στην Ευρώπη, όσο και στον αποικιοκρατούμενο κόσμο. Οι περισσότεροι μελετητές συμφωνούν σήμερα ότι η μήτρα της μετααποικιακής κριτικής πρέπει να αναζητηθεί στην επαναστατική αντιρατσιστική διάνοηση που αναπτύσσεται και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Η σκέψη διανοουμένων όπως ο Γ.Ε.Μ Ντυμπούα [W.E.B. DuBois], ο Μάρκους Γκάρβι [Marcus Garvey], ο Μπούκερ Τ. Ουάσινγκτων [Booker T. Washington] ή ο Τοβάλου-Χουένου [Τοναου-Ηοενου], αποτελεί ακόμα και σήμερα κομβικό σημείο αναφοράς των μελετητών της μετααποικιακής συνθήκης. Έτσι, η μετααποικιακή κριτική εμπνεύστηκε σε σημαντικό βαθμό από τη διανοητική παράδοση του Μαύρου Ατλαντικού, που ξεκινά από το 18ο αιώνα, και περιλαμβάνει κείμενα και

καταγραφές της Ιστορίας του υπερατλαντικού δουλεμπορίου και των εμπειριών των Αφρικανών που υπέστησαν τα δεινά της δουλείας και της αναγκαστικής διασποράς.¹⁹

Καθώς οι ιστορικές διαδικασίες που τη διαμόρφωσαν υπερβαίνουν τα εθνικά πλαίσια, το βασικό χαρακτηριστικό αυτής της διανοητικής παράδοσης είναι η κοσμοπολιτική θεώρηση της Ιστορίας. Αυτή η ιδιαιτερότητα διαμόρφωσε τις συνθήκες που επέτρεψαν – και σε κάποιες περιπτώσεις επέβαλαν – την κριτική αποδόμηση του έθνους-κράτους ως βασικής μονάδας για την κατανόηση, ανάλυση και ερμηνεία της Ιστορίας των νεώτερων χρόνων. Στο πλαίσιο αυτής της αποδόμησης, έννοιες όπως η διασπορά, ο κοσμοπολιτισμός, η διεθνικότητα και η υβριδικότητα αναδείχθηκαν σε κεντρικές αναλυτικές κατηγορίες μιας οπτικής που επιχείρησε να κατανοήσει ακόμα και τα πιο τοπικά προσδιορισμένα γεγονότα μέσα από τη διερεύνηση των υπερεθνικών παραγόντων που τα καθορίζουν. Η μετααποικιακή κριτική λειτούργησε αποδομητικά ως προς τις παραδοσιακές εθνικές ιστορίες, φέρνοντας στο προσκήνιο της μελέτης τη διαπλοκή μεταξύ της αποικιοκρατίας και του εθνικού φαντασιακού αποικιοκρατών και αποικιοκρατούμενων. Αναδεικνύοντας πώς ο εθνικισμός ενεπλάκη στη διαμόρφωση του αποικιακού σημειωτικού πεδίου και στην εδραίωση πολιτισμικών, πολιτικών και στρατιωτικών ηγεμονιών στις αποικίες και τον μετααποικιακό κόσμο, η μετααποικιακή κριτική προσέγγισε το έθνος όχι τόσο ως αναλυτική κατηγορία, όσο ως αντικείμενο μελέτης της ιστοριογραφίας.

Στο βιβλίο του με τίτλο *Inhuman Conditions: On Cosmopolitanism and Human Rights* (2006), ο ανθρωπολόγος Φενγκ Τσι [Pheng Cheah] προσέγγισε κριτικά τον κοσμοπολιτισμό, μια από τις βασικές αναλυτικές κατηγορίες που χρησιμοποίησαν οι μετααποικιακοί ιστορικοί με στόχο να αποδυναμώσουν το έθνος-κράτος ως αναλυτική κατηγορία της μετααποικιακής αποδυναμώσης.²⁰ Το κεντρικό εγχείρημα του βιβλίου αφορά την ερμηνεία της αναβίωσης των εθνικισμών στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Ο Τσι υποστηρίζει εκεί ότι το έθνος-κράτος έχει λειτουργήσει ως σημαν-

τικό πολιτικό εργαλείο στην προσπάθεια των αποικιοκρατούμενων λαών να διεκδικήσουν την πολιτική τους ύπαρξη στο πλαίσιο άνισων πολιτικών και οικονομικών συσχετισμών, οι οποίοι χαρακτηρίζουν το παγκοσμιοποιημένο πλέγμα διεθνών σχέσεων της νεωτερικότητας και του ύστερου καπιταλισμού.²¹

Η προσέγγιση του Τσι υποστηρίζει την ιστορική και ηθική δικαίωση του μετααποικιακού εθνικισμού. Το μετααποικιακό έθνος εντοπίζεται χωρικά στις μετααποικίες –και όχι στις πρώην μητροπόλεις–, δεν αποτελεί φορέα αλλά μέσο αντίστασης στις παγκοσμιοποιημένες πρακτικές ανισοκατανομής του πλούτου, και διαθέτει κοσμοπολιτικά στοιχεία εγγεγραμμένα στον ιστορικό και εννοιακό του κώδικα. Πρόκειται για ένα είδος μεταεθνοτικού έθνους με κοσμοπολιτικές καταβολές.

Το ανανεωμένο ενδιαφέρον των Μετααποικιακών Σπουδών για τις εθνικές Ιστορίες δεν αφορά τόσο τη διερεύνηση του κράτους και των θεσμών του (όπως στις δεκαετίες 1960-1980), αλλά την ιστορική, ανθρωπολογική, πολιτική, γλωσσική και οικονομική διερεύνηση του παρόντος και του παρελθόντος των παγκόσμιων δομών εξουσίας και αντίστασης.

Χωρίς να απορρίπτουν τη σημασία του έθνους ως ιστορικής πραγματικότητας, οι θεωρητικοί της μετααποικιοκρατίας προσπάθησαν να αποσταθεροποιήσουν την κανονιστική και δομική σύνδεση μεταξύ κράτους και έθνους. Από το τέλος της δεκαετίας του 1990 και μετά, η μετααποικιακή κριτική επέμεινε ότι οι ποικίλες μορφές πολιτισμικού συνανήκειν που διαμορφώνουν τις μετααποικιακές υποκειμενικότητες υπερβαίνουν κατά πολύ τις δομές του κράτους. Σε εννοιακό-πολιτικό επίπεδο, αυτή η αποσύνδεση συνεπάγεται την απονομιμοποίηση των πολιτικών της κοινότητας, σύμφωνα με τις οποίες «η πολιτισμική οικειότητα είναι, ή πρέπει εξ ορισμού να είναι, η βάση κάθε κοινής διακυβέρνησης».²² Αυτό συνεπάγεται δύο πράγματα: Αφενός, ότι οι «παρουσίες» του έθνους αναζητήθηκαν εκτός των συνόρων του έθνους-κράτους: μέσα από μελέτες των πολιτισμών της διασποράς, των διεθνικών κοινοτήτων που συγκροτήθηκαν μέσα από ποικίλες μορφές κινη-

τικότητας (μετανάστευση, προσφυγιά, πόλεμος, πολιτικές διώξεις κ.τ.λ.), καθώς και των υβριδικών μορφών εθνότητας που χαρακτηρίζουν τα μετααποικιακά ίχνη – ίχνη που δημιούργησαν οι μετακινήσεις πληθυσμών από τις πρώην αποικίες προς τις πρώην μητροπόλεις μετά το τέλος της αποικιοκρατίας, και στο πλαίσιο της εδραίωσης νεοαποικιακών μορφών εξάρτησης και κυριαρχίας.²³ Αφετέρου, ότι το ίδιο το έθνος-κράτος προσεγγίστηκε ως προς το ρόλο του στο παγκόσμιο επίπεδο κατανομής της εξουσίας και του πλούτου. Η μετααποικιακή ιστοριογραφία του έθνους αναγνώρισε ότι, αν και οι εθνικισμοί λειτουργούν ως μέσα ηγεμονικής κανονικοποίησης του πολιτικού σε διεθνές επίπεδο, με στόχο την εξασφάλιση της «βιώσιμης εκμετάλλευσης» των ανθρώπων, εντούτοις διατηρούν επίσης τον τοπικό, ιδιαίτερο, πολλαπλό, εξεγερσιακό, αντιαποικιακό και αντιστασιακό χαρακτήρα τους. Λαμβάνοντας υπόψη το διττό ρόλο του έθνους, η μετααποικιακή ιστοριογραφία ανασυνθέτει αντιεθνοτικές, αντιφυλετικές, αντιετεροκανονικές, αντιεξελικτικές καταγραφές και ερμηνείες των τρόπων με τους οποίους συγκροτήθηκαν, τοπικά και σε παγκόσμια κλίμακα, οι ιστορικές δομές διεθνούς κυριαρχίας και ανισοκατανομής των πόρων σε φυσικό και πολιτισμικό επίπεδο.²⁴

Το παρελθόν του εγγύς και απώτερου μέλλοντος: Μετααποικιακότητα και Οικοϊστορία

Σε δύο πρόσφατα δημοσιευμένα άρθρα του, ο Πάρθα Τσάτερτζι υποστήριξε ότι οι εξελίξεις στην επιστήμη της κλιματικής αλλαγής συνεπάγονται όχι μόνο την αποσταθεροποίηση αλλά και την επανεννοιολόγηση του ανθρώπου ως κεντρικού δρώντος υποκειμένου της Ιστορίας.²⁵ Αναφερόμενος στη σύγχρονη εποχή, ο Τσάτερτζι πρότεινε της εισαγωγή της έννοιας του *ανθρωπόκενου* στις ανθρωπιστικές επιστήμες, και ιδιαίτερα στην Ιστορία και τις Μετααποικιακές Σπουδές. Ο όρος προέρχεται από τις φυσικές επιστήμες και αναφέρεται στη σύγχρονη περίοδο όπου ο άνθρωπος –ως συλ-

λογικότητα— δρα ως γεωλογική δύναμη, η άσκηση της οποίας καθορίζει τις κλιματικές συνθήκες, άρα το άμεσο και το μακροπρόθεσμο μέλλον του πλανήτη. Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, ο άνθρωπος δεν θεωρείται πια ως οντότητα διακριτή από τη φύση, αλλά ως μη ανθρώπινος γεωφυσικός παράγοντας. Η ανθρωπότητα δεν *επιδρά* στη φύση ως εξωτερικότητα, αλλά *αποτελώντας μέρος της*, τη διαμορφώνει καθοριστικά.

Κατά τον Τσάτερτζι, η σύλληψη του ανθρωπόκενου επιβάλλει μια αλλαγή παραδείγματος για τις κοινωνικές επιστήμες του παρόντος και του εγγύς μέλλοντος, αφού επαναφέρει το ερώτημα της θεωρητικής και φιλοσοφικής σύλληψης του Ανθρώπου ως κεντρικού δρώντος υποκειμένου της Ιστορίας, φυσικής και κοινωνικής.²⁶ Ο ίδιος υποστηρίζει ότι το τέλος της αποικιοκρατίας, η παγκοσμιοποίηση και η υπερθέρμανση του πλανήτη αποτελούν τις βασικές διαδικασίες που συγκροτούν το ιστορικό γίγνεσθαι της σύγχρονης περιόδου. Οι διαδικασίες αυτές δεν διατάσσονται προοδευτικά στο χρόνο, αλλά επικαλύπτονται και αποκλίνουν ανάλογα με τη χρονική συγκυρία και το γεωπολιτικό πλαίσιο στο οποίο εστιάζουμε. Οι συγκλίσεις και οι αποκλίσεις αυτών των διαδικασιών αποτελούν τη βάση για τις σύγχρονες μεταλλάξεις της έννοιας του ιστορικού υποκειμένου, αλλά και της ίδιας της ανθρώπινης υπόστασης. Από τον άνθρωπο-φορέα δικαιωμάτων, στο διαμελισμένο υποκείμενο της μετανεωτερικότητας και την επισφαλή ανθρωπότητα της σύγχρονης περιόδου, οι μεταλλάξεις της κατανόησης του ιστορικού υποκειμένου ορίζουν και τους τρόπους με τους οποίους οι μετααποικιακοί διανοητές αντιλαμβάνονται τον ιστορικό χρόνο και την κοινωνία.

Οι Μετααποικιακές Σπουδές έχουν συμβάλει σημαντικά στην ανάπτυξη του κριτικού αναστοχασμού γύρω από τον ορισμό της ανθρωπότητας ως κεντρικής έννοιας των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών, φέρνοντας στο προσκήνιο τη διαφορετικότητα που εμπεριέχεται στον οντολογικό ορισμό του Ανθρώπου και επιστώντας την προσοχή μας στην ανισομέρεια των σχέσεων εξουσίας που ορίζουν τη *διαφορά*. Για τον Τσάτερτζι, οι εξελισσόμενες

μεταλλάξεις των ορισμών της ανθρωπότητας στο χώρο των φυσικών επιστημών και στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής αποτελούν σημαντική πρόκληση για τη μετααποικιακή διάνοηση, που καλείται να εμπλουτίσει το θεωρητικό της απόθεμα με έννοιες και προσεγγίσεις που να ανταποκρίνονται στις συνθήκες της περιβαλλοντικής κρίσης. Η υπεξουσιότητα των μετααποικιακών υποκειμένων σήμερα —μεταναστών, προσφύγων, γυναικών— ορίζεται με βάση συνθήκες ζωής που χαρακτηρίζονται από τη στέρηση βασικών αγαθών και πρόσβασης στα κοινωνικά αγαθά, τις υπηρεσίες και το πολιτικονομικό πλαίσιο δικαιωμάτων που θεωρητικά χαρακτηρίζει τη νεωτερική πολιτεία. Η υπεξούσια υποκειμενικότητα διαμορφώνεται σήμερα μέσα από τη συνάντηση μετααποικιακότητας και κριτικής Οικολογίας.

Όπως έχουν παρατηρήσει αρκετοί μετααποικιακοί διανοητές, οι υπεξούσιες τάξεις σήμερα ενσαρκώνουν την ανθρώπινη κατάσταση μόνο αρνητικά, δηλαδή ως μια εικόνα στέρησης. Η στέρηση αυτή είναι σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα διαδικασιών που συνδέονται με κλιματικά φαινόμενα που απειλούν τη ζωή και την ευημερία μεγάλων περιοχών του πλανήτη.²⁷ Μια σειρά σχετικών μελετών τα τελευταία χρόνια αφορούν την Οικοϊστορία της μετααποικιακότητας και εστιάζουν στην επίδραση της αποικιοκρατίας, αλλά και των νεοαποικιακών συνθηκών, στην εξέλιξη των οικοσυστημάτων, στη ζωή και την επιβίωση των ανθρώπων των πρώην αποικιοκρατούμενων περιοχών.

Η συνάντηση κριτικής Οικολογίας και Μετααποικιακών Σπουδών αφορά, επίσης, και ζητήματα της φαντασιακής συγκρότησης του χώρου και των ανθρώπινων κοινοτήτων, εστιάζοντας στη μελέτη της λογοτεχνίας, του κινηματογράφου, των λαϊκών παραδόσεων και των κοσμοαντιλήψεων που συνδέονται με τη σχέση φύσης και ανθρώπινου πολιτισμού.²⁸ Οι μελέτες αυτές εντάσσονται στην αναπτυσσόμενη σήμερα βιβλιογραφία που αφορά την περιβαλλοντική Ιστορία περιοχών του πλανήτη που, στην εποχή μας, πλήττονται δραματικά από φυσικά φαινόμενα που συνδέονται με την περιβαλλοντική κρίση.²⁹ Κεντρικό ζητούμενο αυτών των μελε-

τών είναι η ανάδειξη της ιστορικής και πολιτικοοικονομικής διάστασης «φυσικών» φαινομένων, όπως οι πλημμύρες, η ξηρασία και η εξαφάνιση μεγάλων νησιωτικών περιοχών του πλανήτη λόγω της ανόδου της στάθμης της θάλασσας. Ένα μεγάλο μέρος των σχετικών μελετών έχει ως αντικείμενο το ιστορικό βάθος του φαινομένου της πείνας στον Τρίτο Κόσμο και των διασυνδέσεων μεταξύ της έλλειψης τροφής και της μετααποικιακής συνθήκης. Μελετητές όπως η ακτιβίστρια και διανοούμενη Βαντάνα Σίβα [Vandana Shiva] έχουν αναδείξει τον ρόλο των έμφυλων σχέσεων στη διαχείριση και την έλλειψη της τροφής στις μετααποικιακές χώρες, ανοίγοντας έτσι ένα ολόκληρο πεδίο έρευνας που συνδυάζει τις Μετααποικιακές Σπουδές με την κριτική Οικολογία και τις Σπουδές του Φύλου.³⁰

Η βιβλιογραφική αυτή παραγωγή καθιστά σαφές ότι, για να συλλάβουμε θεωρητικά τις σύγχρονες συνθήκες ανάδυσης της υπεξουσιότητας, απαιτείται η εννοιολογική συνάντηση μεταξύ μετααποικιακότητας και κριτικής Οικολογίας. Αυτή η συνάντηση συνεπάγεται, όμως, και σημαντικές αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο οι ιστορικοί αντιλαμβάνονται την πλανητικότητα, αλλά και το ίδιο το ιστορικό υποκείμενο και τις συνθήκες συγκρότησής του.³¹ Τι συνεπάγεται για τις μεθόδους και τα ερμηνευτικά πλαίσια της ιστοριογραφίας η θεώρηση του ανθρώπου ως γεωφυσικής –σχεδόν μη ανθρώπινης– δύναμης που καθορίζει το μέλλον του πλανήτη; Για τον Τσάτερτζι, μια πρώτη συνεπαγωγή είναι η αλλαγή χρονικής κλίμακας: καλούμαστε να κατανοήσουμε το παρόν και το παρελθόν με αναφορά σε διαδικασίες που αφορούν το απώτατο μέλλον, όπως για παράδειγμα οι κλιματικές αλλαγές στις επόμενες εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια.

Οι εξελίξεις στις φυσικές επιστήμες του περιβάλλοντος επιβάλλουν τη χρήση των εργαλείων κατανόησης του παρελθόντος για να σκιαγραφηθεί η πορεία εξέλιξης των γεγονότων στο εγγύς και στο απώτερο μέλλον. Όμως, τα ίδια τα υπάρχοντα εργαλεία της ιστορικής μελέτης χρειάζεται να τροποποιηθούν ή να συμπληρωθούν, προκειμένου να ανταποκριθούν σε αυτή την πρόσκληση.

Ο Τσάτερτζι αναφέρεται στο ζήτημα της εμπειρίας και υποστηρίζει ότι οι ιστορικοί κατανοούν το παρελθόν μέσα από τη μελέτη άμεσα ή έμμεσα διαμεσολαβημένων εμπειριών της πραγματικότητας. Η έρευνα, η μελέτη, η λογοτεχνία, η επιστήμη, η τέχνη αποτελούν τέτοιες μορφές διαμεσολάβησης. Αυτό συμβαίνει γιατί, στηριζόμενος στη διάκριση μεταξύ φύσης και ανθρωπότητας, ο ιστορικός καλείται παραδοσιακά να κατανοήσει οντολογικά διακριτές ανθρώπινες εμπειρίες του παρελθόντος και, κάποτε, και του παρόντος. Αν όμως θεωρήσουμε τον άνθρωπο –άρα και την Ιστορία του– ως μια γεωφυσική δύναμη, δηλαδή μια εσωτερικότητα της φυσικής Ιστορίας, το οντολογικό οικοδόμημα στο οποίο στηρίζεται η ιστορική έρευνα, όπως τη γνωρίζουμε, χρειάζεται να αναδομηθεί. Πώς μπορούμε να μελετήσουμε την ανθρώπινη Ιστορία χωρίς την οντολογική μας ταύτιση με την ανθρωπότητα; Πώς μπορούμε να μελετήσουμε την Ιστορία του ανθρώπου μέσα από μια μη οντολογική προσέγγιση της ανθρωπότητας, όπου ο άνθρωπος θα ήταν ταυτόχρονα υποκείμενο και αντικείμενο της Ιστορίας του ιστορικού γίγνεσθαι;

Μια από τις σημαντικές παρακαταθήκες των Μετααποικιακών Σπουδών είναι η εμπέδωση, στο ιστοριογραφικό πεδίο, της αντίληψης ότι το ιστορικό υποκείμενο της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας είναι διαρρηγμένο, ως αποτέλεσμα συνθηκών που αφορούν την Ιστορία της αποικιοκρατίας, της παγκοσμιοποίησης και της κλιματικής αλλαγής. Οι συνθήκες αυτές αφενός προκαλούνται και αφετέρου επηρεάζουν με διαφορετικό και άνισο τρόπο διαφορετικά τμήματα του παγκόσμιου πληθυσμού. Η σημαντική αυτή παρακατάθεση αναγκάζει την ιστοριογραφία να αποδεχθεί ότι η ανθρωπότητα δεν μπορεί παρά να συγκροτείται ταυτόχρονα σε ποικίλα και συχνά αντιφατικά πεδία ιστορικότητας. Ο Άνθρωπος μπορεί, έτσι, να κατανοείται ταυτόχρονα ως πολιτικό ον, ως γεωφυσική δύναμη και ως φορέας δικαιωμάτων. Απαντώντας στις νέες προκλήσεις του σύγχρονου ιστορικού γίγνεσθαι, ο αναστοχασμός γύρω από τις εκδοχές και τις μεταλλάξεις της ανθρωπότητας δίνει σήμερα τον τόνο στον επιστημονικό προβληματι-

σμό που συγκροτεί το ερευνητικό πεδίο συνάντησης της ιστοριογραφίας με τις Μετααποικιακές Σπουδές.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Dipesh Chakrabarty, *Habitations of Modernity: Essays in the Wake of Subaltern Studies*, University of Chicago Press, Σικάγο, 2002.
2. Ranajit Guha (επιμ.), *A Subaltern Studies Reader, 1986-1995*: University of Minnesota Press, Μινεάπολις και Λονδίνο, 1997.
3. Ranajit Guha and Gayatri Chakravorty Spivak, *Selected Subaltern Studies*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη, 1988.
4. Ranajit Guha, *Elementary Aspects of Peasant Insurgency in Colonial India*, Oxford University Press, Δελχί, 1983.
5. Partha Chatterjee, *Nationalist Thought and the Colonial World*, Zed Books, Λονδίνο, 1986.
6. Partha Chatterjee, *The Nation and Its Fragments*, Princeton University Press, Πρίνστον, 1993.
7. Gayatri Chakravorty Spivak, «Subaltern Studies: Deconstructing Historiography», στο *In Other Worlds: Essays in Cultural Politics*, Routledge, Νέα Υόρκη, 1988.
8. Ό.π. σ. 201.
9. Ό.π. σ. 205.
10. Gayatri Chakravorty Spivak, «Can the Subaltern Speak?», στο Lawrence Grossberg and Cary Nelson (επιμ.), *Marxism and the Interpretation of Culture*, σ. 271-313, University of Illinois Press, Ουρμπάνα, 1988.
11. R. Young, *White Mythologies: Writing History and the West*, Routledge, Λονδίνο, 1990.
12. Trinh T. Minh-ha, *Woman, Native, Other. Writing Postcoloniality and Feminism*, Indiana University Press, Μπλούμιγκτον και Ιντιανάπολις, 1989· Gloria Anzaldúa, *Borderlands/La Frontera*, University of Minnesota Press, Μινεσότα, 1987.
13. Lata Mani, *Contentious Traditions: The Debate on Sati in Colonial India*, Routledge, Νέα Υόρκη, 1997.

14. Για τη σχέση μετααποικιακού εθνικισμού και φύλου, βλ. Anne McClintock, Aamir Mufti, Ella Shohat (επιμ.), *Dangerous Liaisons: Gender, Nation, and Post-colonial Perspectives*, University of Minnesota Press, Μινεάπολις, 1997.
15. Chandra Talpade Mohanty, *Feminism without Borders: Decolonizing Theory, Practicing Solidarity*, Duke University Press, Ντάραμ, 2003.
16. Ann McClintock, *Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Context*, Routledge, Νέα Υόρκη, 1995.
17. Ελένη Βαρίκα, *Με Διαφορετικό Πρόσωπο*. Φύλο, Διαφορά και Οικουμενικότητα, Κατάρτι, Αθήνα, 1997.
18. Joan Scott, *The Politics of the Veil*, Princeton University Press, Πρίνστον, 2007.
19. Dipesh Chakrabarty, *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton University Press, Πρίνστον, 2007.
20. Paul Gilroy, *Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*, Harvard University Press, Κέιμπριτζ, 2005· Henry Louis Gates & William L. Andrews (επιμ.), *Pioneers of the Black Atlantic: Five Slave Narratives from the Enlightenment, 1772-1815*, Civitas Book Publisher, Ουάσιγκτον, 1998.
21. Pheng Cheah, *Inhuman Conditions: On Cosmopolitanism and Human Rights*, Harvard University Press, Κέιμπριτζ, Μασαχουσέτη, 2007.
22. Ό.π., σ. 91.
23. Judith Butler και Gayatri Chakravorty Spivak, *Who Sings the Nation State. Language, Politics, Belonging*, Seagull Books, Οξφόρδη, 2011, σ. 25.
24. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα στο πεδίο της πολιτισμικής Ιστορίας είναι το βιβλίο του Robin Kelly, *Yo' Mama's Dyfunktional!: Fighting the Culture Wars in Urban America*, Beacon Press, Νέα Υόρκη, 1998. Από το χώρο της Ιστορίας της κινεζικής διασποράς, παραδειγματικό είναι επίσης το βιβλίο της Lisa Lowe, *Immigrant Acts, On Asian American Cultural Politics*, Duke University Press, Ντάραμ, 1996.
25. Gayatri Chakravorty Spivak, *Other Asias*, Blackwell, Οξφόρδη, 2008.
26. Partha Chatterjee, «The climate of history», *Critical Inquiry*, «Postcolonial studies and the challenge of climate change», *New Literary History*, 2012, 43, σ. 1-18.
27. Ό.π.
28. Mike Davis, *Planet of Slums*, Verso, Νέα Υόρκη, 2005.
29. Μια από τις πρώτες συλλογές κειμένων που αφορούν τη συνάντηση μετααποικιακής σκέψης και οικολογικής κριτικής είναι το βιβλίο Elizabeth DeLoughrey & George Handley, *Postcolonial Ecologies. Literatures of the Environment*, Oxford UP, Νέα Υόρκη, 2010.
30. Eric Stahorn, *An Environmental History of Postcolonial India*, Peter Lang Publishing, Νέα Υόρκη, 2009.

31. Vandana Shiva, *Stolen Harvest: The Hijacking of Global Food Supply*, South End Press, Κέιμπριτζ, Μασαχουσέτη, 2000, και *Staying Alive: Women, Ecology and Development*, Κέιμπριτζ, Μασαχουσέτη, South End Press, 2010.

32. Ian Baucom, «Postcolonial Studies in an Age of Natural Science», *History of the Present. A Journal of Critical History*, τ. 2, αρ. 2, Άνοιξη 2012.

ΜΙΝΑ ΚΑΡΑΒΑΝΤΑ

Η μετασποικιακή κριτική συναντά
τη λογοτεχνική κριτική:
Η ποιητική των συζεύξεων και των αντιστίξεων

Αφιερωμένο στην αγαπημένη μου φίλη Joan Anim-Addo για την επιμονή της και την εμμονή της στο έργο της διανοούμενης γυναίκας που αντιστέκεται.

«Είναι καιρός πια να προχωρήσουμε πέρα από τον Μαρξ που μπόρεσε να πει: “Δεν μπορούν να αναπαρστήσουν τον εαυτό τους, γι’ αυτό πρέπει να αναπαρασταθούν”».

Σάντρα Ταλπάντε Μοχάντι
[Chandra Talpade Mohanty]¹

«Το μετασποικιακό δεν ορίζει το τέλος της αποικιοκρατίας. Είναι το “μετά” ενός είδους αποικιοκρατίας, το “μετά” μιας συγκεκριμένης στιγμής υπέρτατου ιμπεριαλισμού και αποικιοκρατικής κατοχής – στο πέρασμά τους, στη σκιά τους, διαστρεβλωμένο από αυτά τα γεγονότα· είναι αυτό που είναι γιατί κάτι προηγήθηκε, αλλά είναι επίσης κάτι καινούριο».

Στιούαρτ Χωλ [Stuart Hall]²